

- PARUSNIKOVÁ, Z. (2007): *Rozum, Kritika, Otevřenost. Živý odkaz K. R. Poppera*. Praha: Filozofia.
- Salamun, K. (ed.) (1989): *Karl R. Popper und die Philosophie des kritischen Rationalismus*. K. R. Popper zum 85. Amsterdam: Geburtstag.
- SALAMUN, K. (1993): Kritický racionalismus. In: Ballestrem.K. – Ottman, H. (ed.): *Politická filosofie 20. století*. Praha: OIKOYMENH, 249 – 266.
- SCHILPP, P. A. (ed.) (1974): *The Philosophy of Karl Popper*. The Library of Living Philosophers, LA Salle, Open Court.
- SPINNER, F. H. (1988): Popper und die Politik. Rekonstruktion und Kritik der Sozialen, Politischen und Geschichtsphilosophie des kritischen Rationalismus, Bd. I., Berlin/Bonn.
- WATKINS, J. (1978): *Freiheit und Entscheidung*. Tübingen.
- WATKINS, J. (1984): *Science and Scepticism*. Princeton: Princeton University Press.

42. Feministická politická filozofia

Lubica Kobová

Feministická politická filozofia predstavuje široké pole výskumu rozvíjajúceho sa od sedemdesiatych rokov 20. storočia predovšetkým v štátoch, ktorých politiku ako súčasť boja za občianske práva zasiahla druhá vlna feminizmu (t. j. Spojené štáty americké, Kanada, štáty západnej Európy).¹ Vďaka pôsobeniu politických ideológií aj intelektuálnych podujatí v čoraz intenzívnejšie spojených centrách politiky a výskumu sa feministická politická filozofia 'prekladá' do stále ďalších národných a spoločenských kontextov. Pre toto subdisciplinárne filozofické podujatie však naďalej zostávajú určujúce diskusie v angloamerickom intelektuálnom prostredí – na univerzitách, konferenciách, v akademických vydavateľstvách a časopisoch.² Preto zostáva aj tento prehľad problémov, prístupov, riešení a výziev feministickej politickej filozofie vymedzený naň.

V texte postupujem takto: Po úvodnej pracovnej definícii feminizmu predstavujem podujatie feministickej politickej filozofie ako kritiku kánonu. Ďalej sa zaoberám rôznymi prístupmi k odlišnosti žien a dôsledkami, ktoré do feministickej politickej filozofie priniesli. Na príklade analýzy teórií spoločenskej zmluvy poukazujem na rozdelenie verejného a súkromného a jeho význam pre konštitúciu politiky. Spoločenská zmluva je jedným z pojmov, ktoré feministky prepracúvajú. Niektoré preformulovania pojmov medzi teoretikami a teoretikmi nerezonujú (autorita), iné zase určujú rámec celého súčasného feministického politického skúmania (demokracia). V stručnosti vymenúvam niekoľko problémov súčasnej politiky, ktoré sa stali predmetom feministicko-politickej reflexie. Napokon krátko sumarizujem výsledky feministickej politickej filozofie od jej začiatkov a miesto feministickej politickej filozofky v konverzácii politickej filozofie dnes.

¹ Bližšie k vlnám feminizmu a dejinám ženského hnutia pozri (Szapuová, 2010; Šmausová, 2007).

² Medzi akademické časopisy, ktoré pravidelne publikujú state z feministickej politickej filozofie patria: *Annual Review of Political Science*, *Constellations*, *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, *Economy & Society*, *European Journal of Political Theory*, *European Journal of Women's Studies*, *Feminist Theory*, *Hypatia*, *International Feminist Journal of Politics*, *Journal of Ethics & Social Philosophy*, *Journal of Speculative Philosophy*, *New Left Review*, *NORA*, *Nordic Journal of Women's Studies*, *Philosophy & Social Criticism*, *Political Theory*, *Radical Philosophy*, *Redescriptions*, *Signs: Journal of Women in Culture & Society* alebo aj *Femina Politica* publikovaná v nemčine. Práce feministických politických filozofiek vychádzajú aj v týchto edičných radách vydavateľstiev: *Re-reading the Canon* (The Pennsylvania State University Press), *New Directions in Critical Theory* (Columbia University Press) alebo *Filosofie a sociální vědy* (Filozofia – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR).

Feminizmus. Feministická politická filozofia je priesečníkom feminizmu ako politickej ideológie a politickej filozofie ako akademickej disciplíny. Odhliadnime teraz od zbudovaných predstáv o feminizme a ich vyvracania a definujeme feminizmus tak, aby sme pomocou tejto definície mohli posudzovať tak kánon³ politickej filozofie ako aj politické problémy prvého rádu. Podľa Mary Dietzovej je „[...] feminizmus historicky utváraným, lokálnym a globálnym, sociálnym a politickým hnutím, ktoré má emancipačný zámer a normatívny obsah. Postuluje subjekt (ženy), identifikuje problém (podriadenie a objektivizácia žien prostredníctvom rodových vzťahov) a v mene konkrétnych princípov (napr. rovnosť, práva, sloboda, autonómia, dôstojnosť, sebarealizácia, uznanie, úcta, spravodlivosť) formuluje rôzne ciele (napr. zmena vzťahov ovládania; ukončenie diskriminácie na základe pohlavia; zaistenie ženskej sexuálnej slobody; zápas za ženské práva a záujmy; prebudzanie ‚povedomia‘; transformácia inštitucionálnych a právnych štruktúr; nastolenie rodovej demokracie)“ (Dietz, 2003: 399). Zjednodušene povedané, feminizmus je pre feministickú politickú filozofku primárnym, hoci nie výlučným, východiskom v jej intervencii do politickej filozofie.

Kritika kánonu a jeho opätovné čítanie. Len niekoľko desaťročí dlhé dejiny tejto intervencie sa rozvíjali od kritiky kánonu politickej filozofie (od konca sedemdesiatych rokov), cez prepracúvanie jeho pojmov (najmä v deväťdesiatych rokoch) k predefinovaniu politicko-filozofického podujatia vôbec. Kým na konci sedemdesiatych rokov napr. Lorene Clark a Lynda Lange na akúkoľvek prácu s kánonom celkom rezignovali („[...] z pohľadu súčasných feministických perspektív tradičná politická teória celkom skrachovala“ (Clark & Lange, 1979: xvii)) a novú politickú filozofiu chceli ‘postaviť na zelenej lúke’, zanedlho po nich prichádzajú politické filozofky, ktoré voči kánonu zostávajú veľmi kritické, ale chcú ho podrobne skúmať. Ich kritika vychádza z významu produkcie poznania, teda toho, kto konkrétne, za akým účelom, v akých podmienkach – aj politicko-filozofické – poznanie vytvára (Hawkesworth, 1990: kap. 5). Aj dvanásť rokov po vydaní priekopníckej publikácie Susan Moller Okin *Women in Western Political Thought* (Okin, 1979), v ktorej konštatuje: „[t]reba jednoducho uznať, že veľkú tradíciu politickej filozofie vo všeobecnosti tvoria diela mužov, ktoré boli písané pre mužov a o mužoch“ (Okin, 1979: 5) sa ako jej echo ozýva tvrdenie Christine Di Stefano: „Západná politická teória je historickým a kanonickým diskurzom, umiestneným najmä do priestoru bielych európskych mužov, diskurzom, ktorý títo muži produkujú pre seba samých“ (Di Stefano, 1991: 1). Tieto konštatovania však nie sú ‘odsúdením’ kánonu, ale východiskom pre prácu s ním. Lebo – tvrdí Di Stefano – ak bola táto tradícia formovaná, recipovaná a prenášaná maskulínnymi subjektmi, možno odôvodnene očakávať, že „rod⁴ na nej zanechal symptomatickú stopu“ (Di Stefano, 1991: 4). Úlohou feministických politických filozofiek je preto nanovo čítať túto tradíciu a hľadať v nej rodové významy. To zahŕňa identifikovanie politických teórií nie ako univerzálnych teórií, ale teórií mužskosti, upozorňovanie na absenciu a spôsoby vylúčovania žien z politických teórií; všeobecnejšie,

ide o určenie toho, akú rolu hrajú maskulinita a femininita v jednotlivých politicko-filozofických koncepciách.

Filozofky pristupujú k svojmu užšiemu vymedzenému predmetu z rôznych metodologických pozícií. Jedna z prvých publikácií, kniha Susan Moller Okinovej *Women in Western Political Thought* (Okin, 1979), si na svoje skúmanie vyberá Platóna, Aristotela, Rousseaua a J. S. Milla a to, ako chápali prirodzenosť žien, ich výchovu a rolu v spoločnosti. Prichádza pritom k záveru, že pre odpoveď na tieto otázky je celkom zásadné chápanie rodiny. Ak je rodina samozrejmom a prirodzenou inštitúciou jasne oddelenou od verejného priestoru, tak ženy majú plniť predovšetkým sexuálne, prokreatívne, výchovné a subzistenčné funkcie a z politiky sú vylúčené. Deje sa tak napríklad v prípade Aristotelovej *Politiky*. Keď však Platón v *Štáte* pri opise ideálnej obce zruší v triede strážcov rodinu, otvorí tak dvere pre to, aby túto funkciu mohli vykonávať aj ženy. Radikálnosť *Štátu* však miernia Platónove *Zákony* – ženy tu plnia funkciu manželiek a vychovávateľiek detí.

Na prelome deväťdesiatych rokov publikovali Wendy Brown (Brown, 1988) a Christine Di Stefano (Di Stefano, 1991) knihy zaoberajúce sa zase mužskosťou politiky. Pozadím, na ktorom Di Stefano v *Configurations of Masculinity* skúma politické koncepcie Hobbesa, Milla a Marxa, je psychoanalytická teória objektových vzťahov. Di Stefano totiž spolu s ňou predpokladá, že za moderným subjektom, ktorého spolutvorcami uvedení teoretici sú, stojí jeho potlačené – ženské a materské – Iné. Výber textov, ktoré analyzuje Di Stefano, ukazuje, že feministické filozofky si na mušku neberú tie najľahšie terče (takým by boli hádam Leo Strauss alebo patriarchalisti). Veď Hobbes je spomedzi teoretikov sociálnej zmluvy jediným, kto uvažuje explicitne o ženách a mužoch a nie o ľuďoch všeobecne, Mill je nepochybne feministom a Marx autorom zásadnej koncepcie ľudskej emancipácie! No podľa Di Stefano v ich koncepciách aj tak zásadnejšiu rolu zohrávajú tri typy maskulinity – heroická (Hobbes), výrobná (Marx) a disciplinárna (Mill).

Ak aj Di Stefano chcela v opätovnom čítaní uvedených teórií identifikovať potlačenú ženu, potlačené Iné, cieľ feministického čítania politickej filozofie u Wendy Brown je odlišný. Brown neverí ani jednému z dovtedajších feministických podujatí – identifikácii sexizmu politických teórií a kritike vylúčenia žien na jednej strane a nevyhnutne zlyhávajúcemu pokusu ženy do týchto teórií začleniť na strane druhej. A tak namiesto toho, aby feministická politická filozofia zostavovala ‚index‘ sexizmov, ktoré sú ideológiou legitimizujúcou po stáročia trvajúci útlak žien v rôznych spoločnostiach, alebo aby identifikovala sexizmus ako neodlučiteľnú súčasť jednotlivých koncepcií, ktorá ústi do patu a obmedzenia práce s kanonickými textami, Brown chce vo svojej analýze Aristotela, Machiavelliho a Webera skúmať pretrvávajúcu aj zmeny v identifikácii politiky s mužskosťou. „Radikálna kritická možnosť feministického pohľadu na tradíciu politickej teórie spočíva v tom, že sa snaží porozumieť rôznym spôsobom, prostredníctvom ktorých sa to, čo nazývame politikou, ako politika konštruovalo podľa konkrétnych pojmov, praxe a inštitúcií maskulinity. Z tohto chápania vyplýva radikálna praktická možnosť: politiku budeme môcť skonštruovať tak, aby sa od dejinného stotožnenia s mužskosťou oddelila“ (Brown, 1988: 12 – 13).

³ Bližšie k pojmu kánon pozri (Kalnická, 2009; Zerilli, 2006).

⁴ Bližšie k pojmu rod pozri (Scott, 2007; Szapuová, 1998).

Iným smerom sa uberá feministické čítanie Rousseaua, Burkeho a Milla, na ktoré sa podujíma Linda Zerilli (Zerilli, 1994). V prácach týchto troch filozofov skúma fungovanie „Ženy“, ktorá nemá empirický referent, ale je znakom, symbolickým a rétorickým zvýznamnením niečoho iného. Zerilli vychádza z dvoch základných predpokladov. Po prvé: žiadny z filozofov neopisoval svet taký, aký je, ale ho svojou teóriou performatívne tvoril. Preto aj postava, figúra, Ženy vo filozofických koncepciách slúži ako umelý výtvor (podobný Leviathanovi) – a to na označenie (aj zahnanie) konkrétnej politickej krízy. Po druhé: Žena v uvedených filozofických textoch nie je reprezentáciou žien, ale znakom, ktorý môže označovať aj niečo iné než ženy. Odlišnosť mužov od žien – či už ju podľa rozdielov sa koncepcii nazveme ako pohlavnú alebo rodovú odlišnosť – tak môže označovať aj odlišnosti v ekonomickej moci či sociálnom statuse. V kritike reprezentácie, ktorú Zerilli explikuje na príkladoch Rousseaua, Burkeho a Milla, tak môžeme rozoznať vplyvné chápanie rodu feministickej historičky Joan W. Scottovej. Scott tvrdí, že „rod je konštitutívnou súčasťou sociálnych vzťahov, ktoré sa zakladajú na uvedomovaných rozdieloch medzi pohlaviami“ a zároveň „je primárnym spôsobom označovania mocenských vzťahov“ (Scott, 2007: 57). Podľa Zerilliovej tróp neporiadnej ženy symbolizuje širšie sociálne, ekonomické, politické sily – u Rousseaua zosobňuje civilizáciu, u Burkeho označuje zase revolúciu a u Milla kapitalizmus.

Odlišnosť a subjekt žien. Ako sa ukazuje aj z predošlého prehľadu niektorých významných feministických intervencií do politicko-filozofického kánonu, pre feministickú politickú filozofiu a feministickú teóriu vôbec je zásadná otázka odlišnosti – odlišnosti žien od mužov a aj žien medzi sebou navzájom. Jednotlivé prístupy filozofiek – či už psychoanalytické, marxistické, liberálne, postštrukturalistické a mnohé ďalšie – určujú nielen to, ako budeme čítať kánon, ale koniec koncov ponúkajú aj to, ako budeme chápať (ako to uvádza Mary Dietz v definícii feminizmu v úvode tohto textu) postulát feminizmu – subjekt žien. Tu začínajú byť diskusie feministickej politickej filozofie veľmi intenzívne a sporné, ide v nich totiž o fundamenty feministickej politiky. Otázka po subjekte žien sa pýta, či ešte pred samotným vyjadrením záujmov a názorov, či pred samotným politickým konaním, existuje nejaký koherentný subjekt žien, resp. pojem ženy.

Liberálno-rovnostárske prístupy (akým je napríklad (Okin, 1989)) vychádzajú z želaného cieľa rodovej neutrality verejného priestoru (Okin, 1997: 422), v ktorom sa uskutočňuje politické účinkovanie občanok a občanov. Okin sa preto napríklad zameriava viac na kritiku prekážok žien vo vstupe do verejného priestoru a jeho radikálne oddelenie od priestoru súkromného než na určenie odlišnosti žien. Rozvíja svoju kritiku inštitúcie rodiny a tvrdí, že ak je princípom fungovania verejného priestoru spravodlivosť, rovnako tak sa musí zrkadliť aj v rodinách. „Spoločnosť, ktorá sa zaväzuje k tomu, že bude rovnako rešpektovať všetky svoje členky a členov, a že výhody aj zodpovednosť bude distribuovať spravodlivo, nemôže zanedbávať rodinu ani uznávať také rodinné štruktúry a prax, ktoré by tieto normy porušovali – takými ale rodové štruktúry a rodová prax v súčasnosti sú“ (Okin, 1989: 22).

V opozícii voči liberálno-rovnostárskemu feminizmu stojí sociálny feminizmus, resp. feminizmus sociálnej odlišnosti či maternalizmus. Jeho predstaviteľkou nie je len Carol

Gilligan, ktorá proti koncepcii spravodlivosti stavia koncepciu starostlivosti.⁵ Pojem sociálneho materstva (odlišeného od biologického materstva) Sary Ruddick⁶ pre formulovanie rekonštruktívneho ideálu súkromnej sféry používa napr. aj Jean Bethke Elshtain (Elshtainová, 1999: najmä 287 – 336). Podľa Elshtainovej je základom fungujúcej spoločnosti (tradičná heteronormatívna dvojrodičovská) rodina a najvyšším dobrom v nej sú deti – od toho sa potom odvíja aj jej chápanie žien a politiky. Nielenže by bolo dobré budovať cnosti rodinného života v súkromnej sfére a tak ju brániť pred agresívnym zasahovaním zo strany štátu a verejnosti (Elshtainová, 1999: 315), ochranný vzťah matky voči dieťaťu by sa mal podľa Elshtainovej stať predobrazom politických vzťahov v obci.

Voči takejto maternalistickej intervencii vo feminizme existuje viacero výhrad. Jedna sa týka práve zachovania oddelenia verejnej a súkromnej sféry. Pritom napr. podľa Carole Patemanovej je „dichotómia medzi verejným a súkromným tým, o čom napokon feministické hnutie je“ (1983, cit. podľa (Okin, 1998: 122)). Ďalšia výhrada sa sústreďuje na to, že hierarchický vzťah matka – dieťa nemá byť podľa Elshtainovej len vzorom etiky v politickom spoločenstve, ale má byť vzorom pre demokratickú politiku vôbec (Dietz, 2002a: 59). Tieto kritiky otvárajú dva ústredné problémy feministickej politickej filozofie: vzťah verejnej a súkromnej sféry a demokraciu ako hlavný rámec feministických politicko-filozofických koncepcií.

Spoločenská zmluva. Diskusia o dichotómii verejnej a súkromnej sféry je – nielen – vo feministickej politickej filozofii veľmi široká.⁷ Historicky je s politikou stotožnená verejná sféra a súkromná sféra reprodukcie života aj pracovnej sily, intímnych vzťahov, sa považovala za politicky nerelevantnú. Keď feministické politické filozofky hovoria, že súčasťou ich projektu je aj rozširovanie chápania toho, čo je politické (Hirschmann, Di Stefano, 1996: 13), majú na mysli o. i. aj reflexiu politizácie toho, čo sa považuje za súkromné (ako je napríklad zápas žien za uznanie násillia páchaného na ženách ako verejného problému politického spoločenstva a nie súkromnej manželskej hádky apod.). Konceptuálnu kritiku dichotómie súkromného a verejného však feministické filozofky adresujú aj kánonu politickej filozofie, a to najmä novovekým liberalistickým koncepciám, ktoré poskytujú prinajmenšom dôležité orientačné body aj dnešným liberálnym demokraciám. Je sporné, či podrobná kritika teórií spoločenskej zmluvy, akú robí Carole Pateman vo svojej práci *Sexuálna zmluva* (Pateman, 2000), môže tvoriť jadro kritiky súčasných podôb liberalizmu. Na tomto mieste ju môžeme chápať predovšetkým ako opätovné čítanie kánonu politickej filozofie a v pojme sexuálnej zmluvy môžeme vidieť prácu feministickej politickej filozofie na kritike a preformulovaní pojmov politickej filozofie.

Teórie spoločenskej zmluvy znamenali v chápaní politickej moci radikálnu cezúru. Nezrušili síce suverénne chápanie moci, ale kráľovskú moc, ktorá zakladala hierarchic-

⁵ Bližšie pozri (Farkašová, Szapuová, 2003; Gilliganová, 2001).

⁶ Bližšie pozri (Kiczková, 1994, 2007).

⁷ Pre diskusiu koncepcií a kritik Jürgena Habermasa, Nancy Fraserovej, Joan B. Landesovej pozri (Kobová, 2010), pre diskusiu vzťahu verejnej a súkromnej sféry v reálnom socializme pozri (Kiczková, 2010).

ké vzťahy, nahradili zmluvným vzťahom jednotlivcov, ktorí sa majú rodiť ako slobodní a navzájom rovní. Zjednodušene, Pateman vo svojej analýze teórií spoločenskej zmluvy (Hobbesa, Rousseaua, Kanta, Locka), poukazuje na ambivalenciu žien ako možných zmluvných strán. Hoci napr. Locke tvrdí, že prvý vzťah v dejinách ľudstva, ktorý vznikol dobrovoľnou zmluvou, je vzťah medzi mužom a ženou, zároveň konštatuje aj prirodzenú podriadenosť žien mužom. Pateman sa oprávnené pýta, „čo bolo obsahom tejto dohody“ (Pateman, 2000: 123) a prečo bola vôbec potrebná, ak je nerovnosť medzi mužom a ženou súčasťou prirodzenosti? Odpoveď Pateman je naoko jednoduchá. Na to, aby vôbec mohli existovať synovia ako zmluvní členovia občianskej spoločnosti, museli sa narodiť, museli byť splodení. Predmetom zmluvy medzi ženou a mužom, medzi dvoma rodmi, je „právo na sex, resp. manželské právo“, a toto právo je „prvotné politické právo“ (Pateman, 2000: 124). Sexuálna zmluva okrem uplatnenia práva manžela na manželku zakladá aj „systematický prístup mužov k telám žien“ (Pateman, 2000: 13) v modifikovanom fraternalnom patriarcháte. Táto zmluva však zostáva niečím, čo teórie spoločenskej zmluvy zamlčávajú a neuznávajú ako základ, ktorý dáva možnosť vzniku istého typu jednotlivca, občana ako člena verejnej občianskej spoločnosti.

Toto kritické čítanie teórií zmluvy treba chápať najmä v kontexte rastúceho záujmu o teórie zmluvy spôsobeného vydaním *Teórie spravodlivosti* Johna Rawlsa v roku 1971. Pojem spoločenskej zmluvy ale nestráca príťažlivosť ani v samotnej feministickej politickej filozofii. Hoci Rawlsova pôvodná verzia teórie zmluvy bola kritizovaná najmä pre to, že za zmluvné strany explicitne považuje hlavy rodín, napríklad pre Hertu Nagl-Docekalovú je dôležité to, ako sa v súčasných právnoteoretických diskusiách teórie zmluvy interpretuje princíp rovnosti zmluvných strán. Ten „[i]mplikuje, že nepriviligovaní jednotlivci a skupiny musia byť cielene podporovaní, aby bola zaručená nielen formálna, ale aj substanciálna rovnosť príležitostí“ (Nagl-Docekal, 2007: 299). Rovnako dôležité je podľa Nagl-Docekalovej aj zdôvodnenie cielených antidiskriminačných opatrení. Ak budeme klásť dôraz na odlišnosť či inakosť diskriminovaných jednotlivcov, so „stigmatizujúcim uhlom pohľadu“ (Nagl-Docekal, 2007: 300) na nich sa nič nezmení. Ak ale tieto opatrenia oprieme o myšlienku hypotetickej zmluvy jednotlivcov, ktorí sú si navzájom rovní, tak sa podľa Nagl-Docekalovej opakujúcemu sa diskriminujúcemu pohľadu vyhneme.

Kritiky a prepracúvanie teórií zmluvy – ako ukazujú aj Nagl-Docekal a Pateman⁸ – nemusíme vidieť len ako úsilie o prepísanie kánonu politickej filozofie. Tieto teoretické intervencie si možno pripomínať aj vtedy, keď sa spolu so zásadnými premenami v politickom poriadku a spoločenskom živote aj v bežnom verejnom diskurze volá po novej spoločenskej zmluve. Spolu s feministickými teoretikami sa môžeme pýtať na to, kto a za akých podmienok má novú spoločenskú zmluvu uzatvárať.

⁸ Na tomto mieste som už bližšie nerozvíjala konzekvencie liberálnych teórií zmluvy tak, ako ich analyzuje Pateman, pre jej chápanie prostitúcie a námezdné práce – bližšie pozri (Pateman, 2000: kapitoly 6, 7). Prácu feministiek s Rawlsovou koncepciou zhrňa napr. (Nussbaum, 2003). Ďalšou významnou intervenciou do teórií zmluvy bola aj práca *Racial Contract* (Mills, 1997).

Prepracúvanie pojmov. Predchádzajúci výklad nás zaviedol k tomu, že feministky vyčlujú a preformulovávajú staré pojmy politickej filozofie aj tvoria a zavádzajú pojmy nové. Toto podujatie sa vo feministickej politickej filozofii stalo dominantným publikovaním antológií *Revisoning the Political* (Hirschmann, Di Stefano, 1996), *Reconstructing Political Theory* (Shanley, Narayan, 1997) a *Feminists Theorize the Political* (Butler, Scott, 1992). Išlo o zavedené pojmy ako právo, moc, autorita, sloboda, autonómia, občianstvo, demokracia, komunita, zodpovednosť, záväzok, ale aj zvýznamnenie, resp. zavedenie nových pojmov ako napr. rodina, závislosť, starostlivosť, prierezovosť (intersekcionalita).

Feministky považujú základné pojmy politickej filozofie za „pojmy spochybňované vo svojej podstate“ (Gallie, podľa (Connolly, 1993/1974: kap. 1)), t. j. pojmy, ktorých spochybiteľnosť a otvorenosť ich významu spočíva v tom, že sú opisné a normatívne zároveň. Medzi kritériami pojmu, ktorým má vyhovovať to, čo chceme opísať a zmyslom pojmu, t. j. jeho normatívnou stránkou, existuje v pojmach politiky ako pojmach spochybňovaných v svojej podstate úzke spojenie. Ak sa toto úzke spojenie intenzívne a vo veľkom množstve príkladov spretfha, tak „pojem samotný sa buď prestane používať alebo prejde zásadnou zmenou“ (Connolly, 1993/1974: 32).

Vo feministickej politickej filozofii sa rozpracúva mnoho pojmov, o ktorých používanie a význam sa feministky sporia s ďalšími politickými filozofmi a filozofkami. No zaujímavé sú aj pojmy, ktoré si už feministická teória v súčasnosti nijako významne neosvojuje. Takým je napr. pojem autority označujúci vzťah medzi vládnucim a poslúchajúcim, v ktorom na základe súhlasu jeden získava právo rozkazovať druhému a ten ho má povinnosť poslúchať. Podľa Webera je takýto vzťah legitímny len na základe troch zdôvodnení – zdôvodnenia tradičnou, charizmatickou alebo racionálnou autoritou (Weber, 1990: 11 – 12). V procese modernizácie sa autorita premenila na byrokratickú a v nej už nevládne konkrétny človek, ale jeho úrad samotný, „neosobná ‚vecnosť‘“ (Weber, 1997: 90). Feministická filozofka Kathleen B. Jones uvažuje, že negácia všetkých osobných dimenzií byrokratickej autority by mohla naznačovať, že takáto autorita je rodovo neutrálna a jej miesto môže byť obsadené tak mužmi ako aj ženami. Podľa nej tomu ale tak nie je: Miesto autority bude prístupné tým, ktoré a ktorí na skutočnosť pred sebou uprú „vzdialený, nezaujatý a disciplinovaný pohľad. Takýto diskurz zakotvuje autoritu v opozícii voči citovému spojeniu alebo súcitu“ (Jones, 1996: 81 – 82). Pre feministickú politickú filozofiu z toho vyplýva, že namiesto preformulovania a zachovania pojmu spochybňovaného v svojej podstate – pojmu autority – feministické politické filozofky volia inú stratégiu a zavádzajú pojem súcitu (Jones, 1996; Spelman, 1997).

Demokracia. Diskusia o spore rovnostárskych a maternálnych feministiek nás o. i. priviedla k identifikovaniu jednej z dôležitých osí feministickej politicko-filozofickej reflexie – k pojmu demokracie. Hoci je pole feministickej politickej filozofie veľmi diverzifikované, „záväzok“ voči demokratickým princípom je niečím, čo najrôznejšie teoreticky zdieľajú (Dietz, 2003: 414). Zaoberanie sa demokraciou vo feministickej politickej filozofii sledovalo rozvíjanie a používanie pojmu demokracie v iných oblastiach života. Podľa Anne Phillipsovej (Phillips, 1993: 104) sa v prvej fáze priklonu k tomuto pojmu demokracia identifikovala s participatívnou a priamou demokraciou. Pre feministky

to znamenalo sústredenie sa na mikropolitiku a uvažovanie o demokratickej politike v každodennom živote. Napríklad Phillips uvažovala o demokracii obdobne ako Okin o spravodlivosti – (demokratické) princípy riadiace verejnú sféru sa mali uplatňovať aj v súkromnej sfére, v domácnosti. V druhej fáze sa teória sústredila viac na procedurálnu stránku fungovania liberálnych demokracií a pojem občianstva. Feministky teda zaujímali makropolitické podmienky členstva ľudí v politických spoločnostiach, inklúzia žien v nich a exklúzia z nich. Tento rámec sa napr. zrkadlí aj v zámere editoriek publikácie *Feminist Interpretations and Political Theory* Mary Lyndon Shanleyovej a Carole Patemanovej: „[...] jednou z hlavných úloh, s ktorou sa stretávajú feministické teoretičky, je rozvinúť demokratickú teóriu na takú teóriu politickej a občianskej rovnosti, ktorá by zahŕňala odlišnosti medzi pohlaviami ako aj medzi ženami, aby sa tak zaistilo úplné občianstvo pre rôzne ženy“ (Pateman, Shanley, 1991: 9). Možno povedať, že na konci 90. rokov nastupuje tretia fáza feministickej teórie demokracie, v ktorej sa demokracia tematizuje ako agonický zápas a konflikt.

Druhá a tretia fáza však v skutočnosti v súčasnosti koexistujú – Mary Dietz (Dietz, 2003: 419) toto rozčesnutie feministickej politickej filozofie na dva prúdy priliehavo pomenúva ako rozdelenie na zástankyne asociationalizmu na jednej a zástankyne agonizmu na druhej strane. V rámci asociálnych prístupov sú určujúce najmä kriticko-teoretické koncepcie Iris Marion Young (Uhde, 2010; Young, 2000, 2010) a Nancy Fraser (Fraserová, 2004, 2007). Young rozvinula koncepciu hodnotenia nerovnosti podľa sociálnych skupín, ktoré sa diferencujú na základe rodu, rasy, triedy, veku, etnicity. Ak, ako tvrdí Young, tieto premenné určujú „v spoločenskej štruktúre založené sociálne vzťahy vedúce k privilegovaniu jedných nad druhými“ (Young, 2010: 99), potrebujeme ich presné určenie preto, aby sme existujúce nerovnosti mohli zvrátiť (napr. prostredníctvom tzv. vyrovnávacích opatrení). Nancy Fraser – čiastočne aj v reakcii na Youngovú (a v diskusii s Judith Butlerovou⁹) – zase uvažuje o tom, čo je príčinou týchto nerovností medzi skupinami: sú to ekonomické alebo kultúrne dôvody? A čo tieto nerovnosti môže napraviť – prerozdelenie ekonomických prostriedkov alebo uznanie ‚kultúrnej‘ (tu v širokom zmysle chápanej) odlišnosti?

Zástankyne agonistického feminizmu (Brown, 1995; Butler, 2000; Dietz, 2002b; Honig, 1992, 2007; Mouffe, 1993, 2005; Zerilli, 2005) ďalej komplikujú konštrukciu odlišnosti, subjektu politiky a politiky samotnej. Vymedzujú sa najmä voči dvom dominantným liberálno-demokratickým paradigmám – chápaniu politiky ako dosahovania kompromisu medzi súperiacimi skupinami, záujmami v spoločnosti (agregačná paradigma) a chápaniu politiky ako dosahovania súhlasu prostredníctvom deliberácie založenej na aplikácii morálky (deliberatívna paradigma). Agonistky chápu politiku ako kontingentné dianie, v ktorom sa politické identity (ako aj napr. identita žien) artikulujú len dočasne a partikulárne; do univerzálneho emancipačného zápasu ale vstupujú v zrefazovaní, ekvivalencii s ďalšími identitami a vytvárajú tak demokratickú hegemoniu (Laclau, Mouffe, 2001).

⁹ Bližšie pozri (Butler, 1997; Fraser, 1997, 1998).

Ako poukazuje Dietz (Dietz, 2003: 420), je zaujímavé, že asociálne aj agonistické feministky čerpajú z prác Hannah Arendtovej. Pritom prvé feministické interpretácie Arendtovú celkom odmietli kvôli jej umiestneniu politiky mimo sociálnych problémov a pre feministky dôležitých otázok reprodukcie.¹⁰ No kým zástankyne asociationalizmu myšlienky Arendtovej rozvíjajú v habermasovských intenciách verejnej sféry ako konsenzuálneho dialógu, zástankyne agonizmu pluralitné a kontingentné aspekty politickej teórie Arendtovej podporujú novým premýšľaním Foucaulta a Wittgensteina.

Zápasy a prania našej doby. Tak ako feministické politické filozofky zápasia s kánonom svojej disciplíny, tak – povedané s istou dávkou generalizácie – v duchu kritickej teórie ‘objasňujú zápasy a prania svojej doby’ a teoretizujú o politickom dianí v súčasnosti. Ťažiskovými sa v ostatnom desaťročí stali témy multikulturalizmu (Okin, Cohen, Howard, & Nussbaum, 1999), globálnej spravodlivosti (Mohanty, 2003, 2007), vojny a kapitalizmu.

Napríklad Judith Butler vo svojej knihe *Frames of War* (Butler, 2009) nalieha na vytvorenie novej politickej ontológie, v základe ktorej by bolo telo – jeho prekérnosť, zraniteľnosť, chúlitosť, vzájomné prepojenie tiel, ich odhalenosť, túžba aj nárok na to, aby boli súčasťou spoločnosti. Bytie takéhoto tela je vždy telom, ktoré je dané napospas druhým, je vystavené normám, takému „sociálnemu a politickému usporiadaniu, čo sa historicky vyvinulo tak, aby maximalizovalo zraniteľnosť, prekérnosť jedných a chúlitosť druhých zase minimalizovalo“ (Butler, 2009: 2 – 3). Butler prekérnosť tiel zvažuje predovšetkým v ‚rámcoch‘ vojen, ktoré vedú Spojené štáty americké a ich spojenci v Afganistane a v Iraku.

Provokujúcou úvahou o paralelnej a prelínajúcej sa histórii kapitalizmu a druhej vlny feminizmu *Feminizmus, kapitalizmus a lesť dejín* nanovo položila otázku zmyslu feminizmu Nancy Fraser (Fraser, 2009). Podľa Fraserovej rozšírenie kultúrnych feministických postojov bolo súčasťou prechodu od povojnového, štátom organizovaného, kapitalizmu k neoliberalizmu. Súčasne s odbúraním sociálneho štátu a privatizáciou verejných statkov sa v spoločenskom diskurze forsírovali myšlienky individuality žien, ich vlastnej zodpovednosti, nezávislosti na tzv. rodinnej mzde. Feministky podľa Fraserovej musia obnoviť chápanie feminizmu ako hnutia za rodovú spravodlivosť. „[M]usíme o mnoho viac rozvíjať naše vlastné historické sebauvedomenie ako aktérok v teréne, ktorý je okrem iného obývaný aj našim tajomným dvojníkom“ (Fraser, 2009: 8), dvojníkom feminizmu ako všeobecným diskurzívnym konštruktom využívaným neoliberalizmom.

Do istej miery sa v otázkach Fraser ozýva – dnes pomerne zabudnutá – kritika funkcionalizmu, ktorú na konci sedemdesiatych rokov vo svojom skúmaní kánonu západnej politickej filozofie sformulovala Susan Moller Okin. „Filozofi, ktorí sa pri kladení základov svojich politických teórií pýtali ‚Akí sú muži?‘, ‚Aký je potenciál muža?‘, sa – pokiaľ sa obrátili smerom k ženám – pýtali ‚Načo sú ženy?‘“ (Okin, 1979: 10). Realistická odpoveď Fraserovej na otázku o ženách je, že ženy, predovšetkým ich zapojenie do sféry platenej

¹⁰ Bližšie pozri (Honig, 1995).

práce, sú dnes dobré na akumuláciu kapitálu. Tento druh funkcionalizmu a chápania feminizmu ako sociálnej otázky kritizuje o. i. aj Linda Zerilli (Zerilli, 2005). Podľa nej feminizmus nemôže byť politikou začlenenou do mikromanažmentu spoločnosti, nástrojom dosahovania presne definovaných cieľov. V opozícii voči chápaniu feminizmu ako sociálnej otázky a otázky jednotného subjektu žien Zerilli zameriava svoju pozornosť na arendtovskú interpretáciu pojmu slobody.

Machiavelliho sestry. Zmenila sa v ostatných desaťročiach politická filozofia vplyvom jej feministickej kritiky? Ako sa zmenila samotná feministická politická filozofia? Zaujímala sa viac o svoje vlastné disciplinárne postavenie alebo ako teória hájila svoju „služobnú“ pozíciu voči praxi feministického hnutia? Môžeme hovoriť o feministickej politickej filozofii na Slovensku?

Začnime s odpoveďou na poslednú otázku: Feministická politická filozofia na Slovensku neexistuje. Pôsobiace feministické filozofky sa politickými otázkami nesporne zaoberajú, ale vedome sa venovali skôr budovaniu iných subdisciplinárnych projektov, a to feministickej etike, epistemológii, kritike vedy a rozvíjaniu interdisciplinárnych rodových štúdií.¹¹ Feministické politické myslenie po roku 1989, ktoré má publicistický a spoločensko-kritický charakter, môžeme hľadať predovšetkým v článkoch publikovaných v rokoch 1993 – 2004 vo feministickom kultúrnom časopise *Aspekt* a v publikáciách v edičnom rade *Aspekty* rovnomenného vydavateľstva.¹² Pri pohľade do hlbšej hypotetickej minulosti feministického politického myslenia bude možno potrebné – podobne ako sa dnes pre sociológiu a filozofiu objavuje Ján Lajčiak – ako spoločenskú a politickú mysliteľku znovuobjaviť aspoň Hanu Gregorovú (1885 – 1958) (Cviková, Juráňová, 2008) a vari aj Jána Feješa (1764 – 1823) (Münz, 1998). V kontexte začínajúceho sa formulovania kánonov politického myslenia v strednej a východnej Európe¹³ sú takéto projekty viac než žiaduce.

Politická filozofia hlavného prúdu nepochybne feministickú intervenciu zobrala na vedomie. Druhá generácia frankfurtskej školy (Jürgen Habermas, Axel Honneth) diskutuje so svojimi kritičkami a/alebo žiačkami (Seyla Benhabib, Nancy Fraser). John Rawls námietky feministiek voči koncepcii sociálnej zmluvy v *Teórii spravodlivosti* vzal vážne a v ďalších prácach svoju teóriu upravil. Heslá či príspevky o feministickej politickej filozofii sa v slovníkoch, encyklopédiách, sprievodcoch a príručkách publikovaných v angličtine stali súčasťou štandardu. Zaujímavým a problematickým projektom naďalej zostáva prepracovanie kánonu politickej filozofie. Keď v roku 1991 do antológie textov analyzujúcich politickú filozofiu z feministického hľadiska editorky Carole Pate-

¹¹ Bližšie pozri (Farkašová, 2003; Kiczková, 1998, 2003).

¹² Dobrým začiatkom takehoto projektu by mohlo byť využitie reflexie vývoja feminizmu na Slovensku po roku 1989 publikované in (Cviková, Juráňová, 2009).

¹³ Mám na mysli predovšetkým ambiciózný projekt *Negotiating Modernity. History of Modern Political Thought in East-Central Europe*, ktorého súčasťou má byť aj syntéza dejín politického myslenia v strednej a východnej Európe. Informácie o projekte sú dostupné na <http://negotiating.cas.bg>.

man a Mary Lyndon Shanley (Pateman, Shanley, 1991) zaradili aj Mary Wollstonecraft a Simone de Beauvoir, defenzívne mali odpovedať na všetečnú otázku, prečo by tieto dve filozofky mali byť súčasťou kánonu. Ony samy ale otázku kladú inak: Prečo sa, ak Wollstonecraft a Beauvoir boli filozofkami a písali o politike, súčasťou kánonu nestali? „Opomínanie oboch autoriek je, zdá sa, spôsobené tým, že obe boli feministky píšuce o vzťahoch medzi pohlaviami, o otázke, ktorú vtedajší politickí teoretici nepovažovali za súčasť svojho predmetu výskumu“ (Pateman, Shanley, 1991: 3). Ich vylúčenie z kánonu sa legitimizuje vďaka tomu, že univerzalizmus a ignorovanie pohlavnej či rodovej odlišnosti sú nástrojmi demarkácie „skutočnej“ filozofie. Takáto situácia v produkcii poznania a jej konzekvencie výzvou politickej filozofie hlavného prúdu aj feministickej filozofii nepochybne sú.

Úmysly aj očakávania prvej generácie feministických politických filozofiek boli často krát viazané na to, aby teória poskytovala zázemie, „municíu“, pre feministický zápas v praxi, v politike prvého rádu. Samy politické teoretičky prichádzali s vypracovanými návrhmi na zmenu inštitúcií (pozri napríklad (Hawkesworth, 1990)). Susan Moller Okin (Okin, 1998: 130 – 134) neskrýva svoje rozhorčenie nad neistotou a nejasnosťou odporúčaní, ktoré dáva feministický výskum feministickému hnutiu v druhej polovici deväťdesiatych rokov. Tento názor ale nie je jednotným feministickým názorom. Protipólom tohto druhu spojenia „teórie“ a „praxe“ je napr. koncepcia politického súdenia – produkcie hodnotiacich tvrdení o partikulárnom, ktoré si nárokuje na všeobecnú platnosť – rozpracovaná Lindou Zerilli. Súdenie je podľa nej „praktickým problémom diskurzu prvého rádu, totiž politiky, a nemá žiadne filozofické/epistemologické riešenie v diskurze druhého rádu“ (Zerilli, 2009: 307). O tom, či sa konkrétny súd stane platným, nerozhodujú záruky mimo sféry politiky – napríklad údajná neustrannosť, univerzálnosť vedy alebo epistemická privilegovanosť súdiacich. Spor o platnosť súdu sa odohráva v politike. Preto ani filozofia zaoberajúca sa súdením nemôže produkovať normy či návody pre prax a feministické filozofky preto majú odmietnuť rolu poskytovateľiek expertného vedenia. Feministické filozofické politické súdy nie sú antecedentmi, ale skôr anticipáciami možnej feministickej politiky (Zerilli, 2009: 315).

Politická filozofia je – píše Linda Zerilli (Zerilli, 1991) v stopách Machiavelliho – konverzáciou. Ako súčasť svojej dennej či skôr večernej študijnej rutiny ju Machiavelli opisuje v liste z 10. decembra 1513 Francescovi Vettorimu: „Večer sa vrátim domov a poberiem sa do svojej pracovne. Za chodu si vyzlečiem pracovné šaty, celé od blata a bahna, a oblečiem sa do kráľovského a dvoranského rúcha. Takto slušne odetý potom vstúpim na slávne dvory medzi dávnych mužov. S láskou prijatý medzi nich sa potom sýtím tým jedlom, ktoré je solum moje, lebo ja som sa narodil preň. Preto sa nehanbím hovoriť s nimi, vypytujem sa ich na dôvody ich činov a oni mi vo svojej ľudskosti odpovedajú. Štyri hodiny som schopný celkom sa do nich vcítiť: necítim nijakú nudu, zabúdam na žiaľ, prestávam sa báť biedy, neláká ma smrť. Skrátka, vžijem sa celkom do nich“ (Machiavelli, 2009: 277 – 278). Vcítujú sa takto do politickej filozofie aj feministické politické filozofky? Pristúpia na hru identifikácie s „hrdinským politickým teoretikom“ (Di Stefano, 1991: 188)? Ako si sadajú k svojmu pracovnému stolu – zostávajú v svojich svetských pracovných šatách alebo sa tiež obliekajú do dvoranského rúcha? Linda Zerilli (Zerilli, 1991)

vo svojom prerozprávání tohto výňatku z biografie politického filozofa píše, že vstupom žien v mužských šatách sa rozhovor politickej filozofie mení. Feministické politické filozofky sa pomocou drobného triku, travestie, stanú súčasťou konverzácie v politickej filozofii. Nesúlad medzi ich ‚odevom‘ (kánonom, tradíciou) a ich ‚telom‘ (feministickou perspektívou) ich ale z konverzácie nevytlúči. Naopak, figúra feministickej politickej filozofky ukáže na to, že existujúca filozofická konverzácia o politike nie je bez sporov ani samozrejma.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

- BROWN, W. (1988): *Manhood and politics : a feminist reading in political theory*. Totowa: Rowman & Littlefield.
- BROWN, W. (1995): *States of injury : power and freedom in late modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- BUTLER, J. (1997): Merely cultural. *New Left Review*, (227), 33 – 44.
- BUTLER, J. (2000): Restaging the universal : hegemony and the limits of formalism. In: J. Butler – E. Laclau – S. Žižek (ed.): *Contingency, hegemony, universality : contemporary dialogues on the left*. London & New York: Verso, 11 – 43.
- BUTLER, J. (2009): *Frames of war : when is life grievable?* London & New York: Verso.
- BUTLER, J. – SCOTT, J. W. (ed.) (1992): *Feminists theorize the political*. New York & London: Routledge.
- CLARK, L. M. G., LANGE, L. (1979): *The sexism of social and political theory : women and reproduction from Plato to Nietzsche*. Toronto: University of Toronto Press.
- CONNOLLY, W. E. (1993/1974): *The terms of political discourse (3rd ed.)*. Princeton: Princeton University Press.
- CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J. (ed.) (2008): *Hana Gregorová – Slovenka pri knihe: čítanka*. Bratislava: ASPEKT.
- CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J. (ed.) (2009): *Feminizmy pre začiatovníčky: aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku*. Bratislava: ASPEKT.
- DI STEFANO, C. (1991): *Configurations of masculinity: a feminist perspective on modern political theory*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- DIETZ, M. (2002a): Citizenship with a feminist face : more problems with maternal thinking In: *Turning operations : feminism, Arendt, and politics*. New York & London: Routledge, 43 – 62.
- DIETZ, M. (2002b): *Turning operations : feminism, Arendt, and politics*. New York & London: Routledge.
- DIETZ, M. G. (2003): Current controversies in feminist theory. *Annual Review of Political Science*, 6, 399 – 431.
- ELSHTAINOVÁ, J. B. (1999): *Veřejný muž, soukromá žena : ženy v společenském a politickém myšlení*. Preložila M. Freiová. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- FARKAŠOVÁ, E. (2003): Bola to naozaj šťastná zhoda okolností. Príspevok prezentovaný na podujatí Aspekt má 10+. Dostupné na <http://www.aspekt.sk/desat.php?desat=43>
- FARKAŠOVÁ, E., SZAPUOVÁ, M. (2003): „Pripad Gilliganová“: epistemologické a metodologické otázky feministického výskumu. In: E. Farkašová – M. Szapuová (ed.): *Filozofia : minulé podoby – súčasné perspektívy*. Bratislava: Maxima press, 47 – 52.
- FRASER, N. (1997): From redistribution to recognition? : dilemmas of justice in a ‚post-socialist‘ age. *New Left Review*, (212), 68 – 93.
- FRASER, N. (1998): Heterosexism, misrecognition, and capitalism: a response to Judith Butler. *New Left Review*, (223), 126 – 129.
- FRASER, N. (2009). Feminismus, kapitalismus a lest dějin. Prel. M. Linková. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 10 (2), 1 – 9.
- FRASEROVÁ, N. (2004): Sociální spravedlnost ve věku politiky identity : přerozdělování, uznání a participace. In: N. Fraserová – A. Honneth: *Přerozdělování nebo uznání?* Prel. A. Bakešová, M. Hrubec. Praha: FILOSOFIA – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 19 – 141.
- FRASEROVÁ, N. (2007): *Rozvíjení radikální imaginace : globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Prel. M. Brabec, A. Kubečzka, Z. Kubišová, Z. Uhde, O. Vochoč. Praha: FILOSOFIA – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- GILLIGANOVÁ, C. (2001): *Jiným hlasem : o rozdílné psychologii žen a mužů*. Prel. E. Klimentová. Praha: Portál.
- HAWKESWORTH, M. E. (1990): *Beyond oppression : feminist theory and political strategy*. New York: Continuum.
- HIRSCHMANN, N. J., DI STEFANO, C. (1996): Introduction : revision, reconstruction, and the challenge of the new. In: N. J. Hirschmann – C. Di Stefano (ed.): *Revisioning the political : feminist reconstructions of traditional concepts in western political theory*. Boulder & Oxford: Westview Press, 1 – 26.
- HIRSCHMANN, N. J. – DI STEFANO, C. (ed.) (1996): *Revisioning the political : feminist reconstructions of traditional concepts in western political theory*. Boulder & Oxford: Westview Press.
- HONIG, B. (1992). Toward an agonistic feminism : Hannah Arendt and the politics of identity. In: J. Butler – J. W. Scott (ed.): *Feminists theorize the political*. New York & London: Routledge, 215 – 235.
- HONIG, B. (2007): Between decision and deliberation: political paradox in democratic theory. *The American Political Science Review*, 101 (1), 1 – 17.
- HONIG, B. (ed.) (1995): *Feminist interpretations of Hannah Arendt*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- JONES, K. B. (1996): What is authority's gender? In: N. J. Hirschmann – C. Di Stefano (ed.): *Revisioning the political : feminist reconstructions of traditional concepts in western political theory*. Boulder & Oxford: Westview Press, 75 – 94.
- KALNICKÁ, Z. (2009): Genderovanost filozofického kánonu a textové „strategie“ marginalizace filozofek. *Sociologický časopis* (4), 809 – 834.
- KICZKOVÁ, Z. (1994): O myslení matiek: fiktívny rozhovor Zuzany Kiczkovéj a Sary Ruddick. *Aspekt* (1), 2 – 6.
- KICZKOVÁ, Z. (1998): Úvod do feministických štúdií. *Aspekt* (1), 298 – 304.
- KICZKOVÁ, Z. (2003): Stretnutie s feministickou filozofiou bol na začiatku skutočne osobný a intelektuálny šok. Príspevok prezentovaný na podujatí Aspekt má 10+. Dostupné na <http://www.aspekt.sk/desat.php?desat=44>
- KICZKOVÁ, Z. (2007): „Sociálne materstvo“: koncepcia a príbeh. In: P. Hanáková – E. Kalivodová – L. Heczková (ed.): *V bludném kruhu: materství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 417 – 433.
- KICZKOVÁ, Z. (2010): Vztah veřejnej a súkromnej sféry z rodového aspektu. In: Z. Kiczková – M. Szapuová (ed.): *Rodové štúdiá : súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 182 – 208.

KOBOVÁ, L. (2010): Feministické je politické : problémy feministickej politickej teórie. In: Z. Kiczková – M. Szapuová (ed.): *Rodové štúdiá : súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 273 – 293.

LACLAU, E., MOUFFE, C. (2001): *Hegemony and socialist strategy : towards a radical democratic politics (2nd ed.)*. London & New York: Verso.

MACHIAVELLI, N. (2009): Súkromná korešpondencia. Prel. P. Koprda. In: *Knieža*. Bratislava: Thetis, 211 – 291.

MILLS, C. W. (1997): *The racial contract*. Ithaca & London: Cornell University Press.

MOHANTY, C. T. (2003): *Feminism without borders : decolonizing theory, practicing solidarity*. Durham & London: Duke University Press.

MOHANTY, C. T. (2007): Očima Západu : feministický výzkum a koloniální diskursy a Ještě jednou k textu „Očima Západu“ : feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí. Preložila L. Kočandrová. In: L. Oates-Indruchová (ed.): *Ženská literární tradice a hledání identit: antologie angloamerické feministické literární teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 309 – 356.

MOUFFE, C. (1993): Feminism, citizenship and radical democratic politics. In: *The return of the political*. London & New York: Verso, 74 – 89.

MOUFFE, C. (2005): For an agonistic model of democracy. In: *The democratic paradox*. London & New York: Verso, 80 – 107.

MŮNZ, T. (1998): Žena má prevahu nad mužom: Ján Feješ, slovenský osvietenec, o ženskej otázke. *Aspekt* (3), 232 – 234.

NAGL-DOCEKAL, H. (2007): *Feministická filozofie: výsledky, problémy, perspektívy*. Prel. H. Havelková. Praha: Sociologické nakladatelství.

NUSSBAUM, M. (2003): Rawls and feminism. In: S. Freeman (ed.): *The Cambridge companion to Rawls*. Cambridge: Cambridge University Press, 488 – 520.

OKIN, S. M. (1979): *Women in western political thought*. Princeton: Princeton University Press.

OKIN, S. M. (1989): *Justice, gender and the family*. New York: Basic Books.

OKIN, S. M. (1998): Feminism and political theory. In: J. A. Kourany (ed.): *Philosophy in a feminist voice: critiques and reconstructions*. Princeton: Princeton University Press, 116 – 144.

OKIN, S. M. – COHEN, J. – HOWARD, M. – NUSSBAUM, M. C. (ed.) (1999): *Is multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.

OKINOVÁ, S. M. (1997): Spravedlnost a rod. Prel. P. Barša. In: J. Kis (ed.): *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 391 – 422.

PATEMAN, C. (2000). *Sexuální zmluva*. Prel. L. Hábová. Bratislava: ASPEKT.

PATEMAN, C., SHANLEY, M. L. (1991): Introduction. In: C. Pateman – M. L. Shanley (ed.): *Feminist interpretations and political theory*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1 – 10.

PHILLIPS, A. (1993): *Democracy and difference*. University Park: Pennsylvania State University Press.

SCOTT, J. W. (2007): Rod : užitočná kategória historickej analýzy. Prel. L. Hábová. In: J. Cviková – J. Juránová – L. Kobová (ed.): *História žien : aspekty písania a čítania*. Bratislava: ASPEKT, 40 – 71.

SHANLEY, M. L. – NARAYAN, U. (ed.) (1997): *Reconstructing political theory : feminist perspectives*. Cambridge & London: Polity Press.

SPELMAN, E. (1997): The heady political life of compassion. In: M. L. Shanley – U. Narayan (ed.): *Reconstructing political theory : feminist perspectives*. Cambridge & London: Polity Press, 128 – 143.

SZAPUOVÁ, M. (1998): Kategória rodu vo feministickom diskurze. *Aspekt* (1), 32 – 38.

SZAPUOVÁ, M. (2010): Podoby feminizmu : pohľady do dejín feministického myslenia a ženského hnutia. In: Z. Kiczková – M. Szapuová (ed.): *Rodové štúdiá : súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 98 – 121.

ŠMAUSOVÁ, G. (2007): Současnost nesoučasnosti: nepřehledné vlnobití feminismů. In: L. Heczková (ed.): *Vztahy, jazyky, těla : texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze & Ermat, 16 – 36.

UHDE, Z. (2010): Kritická teorie Iris M. Young: analýza strukturálních nespravedlností a genderu. In: Z. Uhde (ed.): *Proti útlaku a nadvládě : transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: FILOSOFIA – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 9 – 40.

WEBER, M. (1990): *Politika ako povolanie*. Prel. L. Kiczko. Bratislava: Spektrum.

WEBER, M. (1997): Mocenská autorita a legitimita. Prel. J. Škoda. In: *Autorita, etika a spoločnosť : pohľad do sociologie dějin*. Praha: Mladá fronta, 47 – 173.

YOUNG, I. M. (2000): *Inclusion and democracy*. Oxford & New York: Oxford University Press.

YOUNG, I. M. (2010): Čí rovnost? Sociální skupiny a posuzování nerovností. Prel. O. Štěch. In: Z. Uhde (ed.): *Proti útlaku a nadvládě : transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: FILOSOFIA – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 97 – 127.

ZERILLI, L. M. G. (2005): *Feminism and the abyss of freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

ZERILLI, L. M. G. (2006): Feminist theory and the canon of political thought. In: J. S. Dryzek – B. Honig – A. Phillips (ed.): *Oxford handbook of political theory*. New York: Oxford University Press, 106 – 123.

ZERILLI, L. M. G. (1991): Machiavelli's sisters : women and the conversation of political theory. *Political Theory*, 19 (2), 252 – 276.

ZERILLI, L. M. G. (1994): *Signifying woman : culture and chaos in Rousseau, Burke, and Mill*. Ithaca & London: Cornell University Press.

ZERILLI, L. M. G. (2009): Toward a feminist theory of judgment. *Signs: Journal of Women in Culture & Society*, 34 (2), 295 – 317.